

TRABLUSGARB ve BINGAZİ MÜLTECİLERİ (1911-1912)

Nedim İPEK*

GİRİŞ

Bilindiği üzere Trablusgarb 1551 yılında Osmanlı idaresine geçmişti. Önceleri Cezayir ve Tunus ile birlikte, daha sonra münferid bir eyalet şeklinde yönetildi. XVII. yüzyılda *dayıların* söz sahibi olduğu bölgenin idaresi, 1711 yılında Karamanlı âilesinin eline geçti. 1835 yılına doğru Trablusgarb'da merkezî otorite tesis edildi. Tanzimat devrinde, 1864 vilâyet nizamnâmesine göre vilâyet idaresi kurulurken, ileriki yıllarda Bingazi, Deme ve havalisi müstakil bir sancak haline dönüştürüldü. Bölgenin nüfûsu 1.200.000'i biraz aşmaktaydı¹.

1870'lerde siyasî birliğini tamamlayan İtalya, sömürgecilik siyaseti izlemeye başlamıştı. Göz diktiği yerlerden birisi de Trablusgarb ve Bingazi idi. Bu amaçla, Trablusgarb ve Bingazi'ye ekonomik yatırım yapmaya başladı. *Banco di Roma*² kısa sürede bölgenin ekonomisini eline geçirdi. Bu arada bölgede açılan İtalyan okulları ve misyonerleri işgale zemin hazırladılar. Öte yandan, İtalya, siyasî teşebbüs ve faaliyetleri sonucu Trablusgarb'ı işgal etme konusunda Avrupa büyük devletlerinin desteğini aldı.

İtalya'nın bu faaliyetleri karşısında zamanın Türk idarecileri gerekli tedbirleri almaya çalışmışlardı. Nitekim, bölgedeki askerî birlikler güçlendirilmiş, Senusiler silahlandırılmıştı. Ancak, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa zamanında bu işe gerekli önem verilmediği gibi, askerî birliklerin mevcudu da azaltılmıştı. Öte yandan, Trablusgarb mebuslarının ifadesine göre, ahâlîyi kıtlığa karşı korumak için gerekli tedbirler alınmamıştı. Sonuçta ahâlinin bir kısmı vilâyet merkezine iltica

*- Ondokuzmayıs Üniv. Eğitim Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ - Bölgenin önemli şehirlerinden Trablus'un nüfûsu 1890 senesi rakamlarına göre, 4.000 Yahudi, 3.000 Avrupalı ve 18.000 Müslüman olmak üzere 25.000 kadardı. Ettore Rossi, " Trablus ", *İ.A.*, İstanbul 1974, c.12/1, s.445; Bingazi'nin nüfûsu ise 20.200'ü Müslüman, 7.900'ü İtalyan ve 3.100'ü Yahudi olmak üzere 31.000'i aşmaktaydı. Evald Banse, " Bingazi ", *İ.A.*, İstanbul 1970, c. II, s. 626.

² - Bu bankanın Trablusgarb'daki faaliyetleri için bkz. Özcan Mert, " Osmanlı Belgelerine Göre Banco di Roma'nın Trablusgarb'daki Faaliyetleri, *Bellekten*, Ankara 1987, c. LI, sayı. 200, s. 827-847.

ederken, 200.000'e yakın kişi de Mart-Haziran 1911 tarihleri arasında geçimlerini temin amacıyla Tunus'a göç etti³.

Bu ortamdan faydalanmak isteyen İtalya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti (29 Eylül 1911). İlk önce Trablusgarb'a saldırdı. Arkasından Tobruk, Deme ve Bingazi'ye asker çıkardı. İtalyan bombardımanı ve işgali üzerine, söz konusu kasabaların ahâlisi içeri doğru çekildi. İtalyan kuvvetleri karşısında 3.500 kişilik Türk kuvveti ile Senusîlerin idaresinde onbeş yirmi bin civarında silahlı yerli ahâlî bulunmaktaydı. Tunus ve Mısır üzerinden Trablusgarb'a sivil kıyafetlerle gelen gönüllü Türk subayları, söz konusu kuvvetleri teşkilâtlandırdılar. Bu kuvvetlerin direnişi karşısında güç durumda kalan İtalyan askerî birlikleri, toplannın desteğindeki kıyıda içerilere doğru bir adım bile atamadılar. Ancak, kıyıdaki Trablusgarb, Tobruk, Deme, Humus ve Bingazi'de tutunabildiler. Bu başarısızlıklarını kamuoyundan saklamak ve Türkleri başa zorlamak amacıyla savaş alanını genişletmeye ve başta Rodos olmak üzere oniki adaları işgal etmeye karar verdiler.

Bu adalarda, asayişî sağlamakla görevli jandarma kuvvetleri dışında herhangi bir askerî birlik bulunmuyordu. Adalardaki Türk nüfûsu ise çok azdı. Bu nedenle, İtalya herhangi bir güçlkle karşılaşmaksızın 24 Nisan- 20 Mayıs 1912 tarihleri arasında adaları işgal etti. Dörtüzyıl boyunca imtiyazlı bir hayat süren adaların Rum halkı, İtalyanları kurtarıcı gibi karşılamış, hattâ kiliselerde sözde "kurtuluş ayinleri" yapmışlardı⁴.

Bu arada içeride siyasî çekişmeler ve hariçte Balkan devletlerinin harekete geçme hazırlıkları Osmanlı Devleti'ni başa zorlamıştı. Sonuçta, 18 Ekim 1912 tarihinde iki devlet arasında *Uşi Andlaşması* imzalandı.

İtalya, Trablusgarb ve Bingazi'nin işgali üzerine vatan savunması için askerî birliklere iltihak eden gönüllü mücahidlerden eline geçenleri savaş esiri ilân etmişti. Bunlar, Trablus şehri ve civar köyleri masum ahaliyle beraber, kadın, çocuk, genç ve ihtiyar denilmeyip kurşuna dizilmişlerdi. Bâbîâlfî, Türk elçilikleri

³ - *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Ankara 1991, (2 TE- 7 TS 1327) Devre: I, İctima senesi: IV, S. 68-69; Hale Şıvgın, *Trablusgarb Savaşı ve 1911- 1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara 1989, s.55.

⁴ İsrail Kurtcephe, " Rodos ve Oniki Ada'nın İtalyanlarca İşgali ", *OTAM*, Ankara 1991, sayı. II, s. 202.

aracılığıyla İtalya'nın bu zalim hareketini protesto etmekten başka bir şey yapamamıştı⁵. İtalyanlar savaş esnasında ele geçirdikleri esir ve yerli halkın bir kısmını insaniyete, devletlerarası hukuka ve savaş kaidelerine aykırı olarak gruplar halinde idam ederken, bir kısmını da sürmüşlerdi. Bunlar Avrupa limanları üzerinden başta İstanbul olmak üzere İzmir ve Beyrut limanlarına iltica etmişlerdi.

Göç ve Göç Yolları

Trablusgarb, Bingazi ve Deme'den gelen mültecileri birkaç gruba ayırmak mümkündür. I. grubu, zaman içerisinde ticaret yapmak veya savaş sebebiyle yerlerini terk ederek Trablusgarb ve Bingazi'ye yerleşenler oluşturmaktadırlar. Örneğin, Ovakim isimli bir gayr-i müslim ticaret yapmak amacıyla Sivas'tan ayrılmış ve âilesi ile birlikte Trablusgarb'a yerleşmişti. Bu şahıs işlerini tesviye etmek için savaş öncesi Anadolu'ya gelmişti. Sivas'taki işlerini tesviye edip denizyolu ile Trablusgarb'a hareket eden Ovakim Napoli'de ters yüz edilerek İstanbul'a geri gönderilmiştir⁶. Girid olayları sonrası Adalı'yı terk ederek Trablusgarb ve Bingazi'ye yerleşenler ikinci defa göç etmek zorunda kalacaklardır. Zira, bu gibiler işgal esnasında savaş esiri ilân edilip çeşitli eziyetler sonrası Türkiye'ye sürülmüşlerdir⁷. Bunlar, işlerini tesviye etmek için süre verilmediğinden ticarî mallarını mağazalarında bırakarak Trablusgarb'ı terk etmek zorunda kalmışlardır. Örneğin, Ruşenzade'nin terk etmek zorunda kaldığı ticarî mallarının değeri Osmanlı lirası 100 kuruş itibarıyla 209.816 kuruş, Derviş Mehmed'ininki 210.753 kuruş 10 para ve Molla Ali'ninki 722.066 kuruş 5 paradır⁸.

İtalya'nın tecavüzü üzerine Trablusgarb'daki askerî kuvvetler, vatanperver memurlar ve ahali yurt savunmasında bulunmak üzere şehirden iç kesimlere doğru çekilmişlerdir⁹. II. grubu, mücahidlere katılmak üzere cepheye giden zabıt, memur ile yerli ahâlinin eşleri ve çocukları oluşturuylardı¹⁰.

⁵ - *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Ankara 1991, Devre:I, ictima senesi:IV, c.I, s. 286-287.

⁶ - *Başbakanlık Arşivi (BA)*, *DH-SYS*, Nr. 75-8/1-1, Lef. 21.

⁷ - *BA*, *DH-SYS*, Nr. 75-8 / 1-2, Lef. 56-57: Mehmed Derviş ve Ruşenzade'nin istidâları (30 Mart 1912).

⁸ - *BA*, *DH-SYS*, Nr. 75-8/1-2, Lef. 54, 55, 58.

⁹ - *BA*, *DH-SYS*, Nr. 75-8/1-1, Lef.35: Dahiliye Nezareti'nden Sadarete tezkire (2 Kasım 1911).

¹⁰ - *BA*, *DH-SYS*, Nr. 75-8 / 1-2, Lef. 44: Aydın Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire (24 Mart 1328).

III. Grubu, Trablusgarb ve Bingazi'deki mülkî ve mahallî memurlar oluşturmaktadır. Trablusgarb vali vekili Besim Bey'in ifadesine göre, söz konusu memurlar cebren bölgeden çıkarılmışlardır¹¹. Bunların bir kısmı Malta'ya gelmişlerse de, Trablus'da kolera olduğu gerekçesiyle kabul olunmamışlardır. Bunun üzerine, bu kişiler Malta'dan Sirakuza'ya geçmek zorunda kalmışlardır¹².

IV. grubu, başta Rodos olmak üzere işgal edilen Oniki adadan göç eden Müslümanlar oluşturur. Bunlar, Rum ve İtalyan baskısına dayanamayarak adalardan ayrılmak zorunda kalmışlardır¹³.

Genellikle, Trablusgarb ve Bingazi mültecileri, İtalyanlar tarafından deniz vasıtalarıyla İtalyan sahillerine çıkarılıyor ve buradan Türk şebhenderliklerinin bulunduğu Fiume ve Marsilya gibi şehirlere sevk ediliyorlardı. Türk ticaret filosu devletin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Bu nedenle Avrupa ile Türk limanları arasındaki yolcu ve yük taşımacılığı yapancı kumpanyalar tarafından gerçekleştiriliyordu. Avusturya'nın Lloyd Kumpanyası'na aid vapurlar Triyeste ile İstanbul- Suriye limanları ve İskenderiye arasında; Fransız Postalan Kumpanyası vapurları ise Marsilya- İstanbul, Beyrud ve İskenderiye hattında taşımacılık yapıyorlardı¹⁴. Bu sebeple, Osmanlı tebeasından olan mülteciler bu kumpanyalar vasıtasıyla Türk topraklarına taşınmışlardır. Örneğin, bir Alman vapuruna bindirilen 430 mülteceden 87'si İzmir'e, diğerleri İstanbul'a getirilmişlerdir. Bunların içerisinde, Trablusgarb Maarif Müdürü, Hukuk Reisi, Tahrir Mümeyyizi ve İstinaf Müdde-i Umumisi de bulunmaktaydı¹⁵. Kasım 1911 tarihinde Osmanlı tebeasından 168 kişi Triyeste üzerinden Fiume'ye getirilmiştir. Buradaki Türk şebhenderliği, bu mültecileri demiryolu vasıtasıyla Belgrad üzerinden İstanbul'a göndermiştir¹⁶. Türk şebhenderliğine teslim edilen Arab kabailinden 133 kişi ise, o esnada kendilerini Anadolu'ya götürecek bir ulaşım aracı bulunmaması sebebiyle

11 - BA, DH-SYS, Nr. 75-8 / 1-1: Dahiliye Nezareti'nden Sadarete Arz tezkiresi (12 Kasım 1911).

12 - Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Ankara 1991, c.I, s.203.

13 - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 68: Dahiliye Nezareti'nden Konya Vilâyeti'ne tezkire (18 Temmuz 1912).

14 - Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s.303.

15 - BA, DH-SYS, Nr. 75-8 /1-1, Lef. 33: Aydın vilâyetinden Dahiliye Nezareti'ne Tezkire (31 Ekim 1911).

16 - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef. 50: Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne Tezkire (16 Kasım 1911).

İşkodra'ya sevk edilmişlerdir. Havalann soğuk olması sebebiyle, bunların en kısa zamanda yerleştirilmeleri gerekiyordu. İçlerinden burada kalmak istemeyenlerin Adana'ya sevk edilmeleri tasarlandı. Bu işin gerçekleştirilmesi için de beş bin liraya kadar harcama yapılablmesi hususunda Dahiliye Nezareti Sadaret'ten yetki istedi¹⁷. İleriki tarihlerde Napoli'ye getirilen Trablusgarb mültecilerinden 120 Türk Triyeste ve Fiume'ye, Osmanlı tebeasından 135 Rum gemici Yunan limanlarına, 15 Giridli ve birkaç Ermeni mülteci ise doğrudan Anadolu limanlarına sevk edildiler.

Trablusgarb mültecilerinin takip ettiği bir diğer yol, İskenderiye- Beyrud ve İstanbul hattı idi. Meselâ, yirmi üçü zabıt, otuz dokuzu memur âilesi ve dokuzu ahaliden olmak üzere toplam 71 mülteci, bilet ücretleri karşılanmak ve yiyecekleri tedarik edilmek suretiyle *Hidiviyye* ve *Romanya* vapurlarıyla Beyrud ve İstanbul'a sevk olundu¹⁸.

İstanbul'a gelen Trablusgarb ve Bingazi mültecileri buranın iklimine uyum sağlayamayınca, alışık oldukları iklimin hüküm sürdüğü yerlere gönderilmeyi talep etmeye başladılar. Bu nedenle, Türk Şehbenderliklerinin Ocak 1912 tarihinden itibaren mültecileri doğrudan istedikleri Türk vilâyetlerine sevk etmeleri kararlaştırıldı¹⁹. Zaten, İstanbul limanının yanı sıra İzmir ve Beyrud limanları da mültecilerin Anadolu'ya çıkış kapılarıydı. Daha Kasım 1911'de İzmir'e 436 mülteci çıkarılmıştı. Bunlar, şehirde bulunan cami, mescid gibi kamuya ait binalarda barındırılıyorlardı. Bu ise mültecilerin perişan ve sefil olmalarına sebebiyet vermekteydi. Aydın vilâyeti bunların iâşe ve sair ihtiyaçlarını karşılamak için muhacirin tahsisatından defaten 50.000 ve Şubat 1912 tarihine kadar iâşe masraflarına harcanmak üzere aylık 25.000 kuruştan toplam 75.000 kuruş gönderilmesini talep etmişti²⁰. Daha önceden İzmir ve Beyrud'a sevk edilenlerin de, mahalfî idarelerce İstanbul'a gönderilmesi önlenmeye çalışıldı²¹. Nitekim, İtalyanların Trablusgarb'dan sürgün ettikleri toplam 233 mülteci iki ayın

¹⁷ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/ 1-1, Lef.80: Dahiliye Nezareti'nden Sadarete Arz tezkiresi (19 Aralık 1911).

¹⁸ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 2: Dahiliye Nezareti'nden Beyrud Vilâyeti ve Şehremaneti'ne Tezkire (14 Ocak 1912).

¹⁹ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef. 93: Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne Tezkire (4 Ocak 1912).

²⁰ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef.42: Aydın Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne tel (6 Kasım 1911); Lef. 80: Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne tel (19 Aralık 1911).

²¹ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8 /1-1.

Fransız vapuruyla bu tamimlere uygun olarak İzmir limanına sevk edilmişlerdir²². Deme'den çıkartılan 151 kişi ise Napoli'ye getirilmiştir. Bunlardan üçü Marsilya'ya, onüçü Iskenderiye'ye, 135'i de İzmir'e gönderilmişlerdir²³. Öte yandan, İtalyanların tecavüz ihtimaline binaen Sakız, Rodos ve sair adalardaki Müslüman ahâli İstanbul, Aydın, Antalya ve Şam'a göç etmiştir²⁴. Suriye'de erkek ve kadın 12 Rodos muhaciri vardır. Bunlara günlük üç kuruş hesabıyla her ay için 1.080 ve han kiralari için 120 kuruş hesabıyla 31 Temmuz 1912 tarihine kadar 1.200 kuruşluk harcama yapmak gerekiyordu. Aydın ve Suriye vilayetlerindeki az sayıda bulunan adalar muhacirleri yardıma muhtaç bir durumda idiler. Vilâyet yetkilileri, söz konusu masrafların belediye gelirlerinin yeterli olmadığı gerekçesiyle 1912 yılına ait muhacirîn tahsisatından ödenmesini istemişlerdir²⁵.

Fiume üzerinden gelen mültecilerin beraberlerinde getirmeye çalıştıkları eşyaları Şehbenderlik tarafından ileride gönderilmek üzere alıkonuluyordu. Fiume Şehbenderliği bu eşyaların İstanbul'a nakledilmesi için *Lloyd Kumpanyası* ile anlaşmıştı. Yapılan sözleşmeye göre, Kumpanya fiyatlarında % 50 tenzilât yapacaktı. Ancak, Kumpanya daha sonra bu sözleşme maddesini görmezlikten gelerek tam ücret talep etmiştir²⁶. Fiume Şehbenderinin teşebbüsleri sonucu anlaşmazlık giderilmiştir. Bunun üzerine memur ve ahâlîye ait 488 parça eşyadan 284'ü Kumpanyanın bir vapuruyla İstanbul'a nakledilmiştir. Diğerleri, açık ve dağınık olduğundan vapur kaptanı tarafından kabul edilmemiştir. Bunlar Şehbenderlik tarafından ambalajlanmış ve Lloyd Kumpanyası'nın iki ayrı vapuruna yüklenmiştir. Üç kafiye halinde İstanbul'a gönderilen 15 ton ağırlığındaki eşyaların navlunu 1.801 frank 40 santim tutmuştur²⁷. Fiume'den gelen mültecilerin eşyalarna kavuştuklarını gören sair mülteciler fakrû zaruret içinde olmalarından dolayı beraberlerinde getirmeye çalıştıkları birkaç parça eşyalarını Marsilya ve

22 - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/ 1-1, Lef. 87: Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilâyeti'ne Tel (10 Ocak 1912); BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 4: Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilâyeti'ne Tel (19 Ocak 1912).

23 - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef.25: Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilâyeti'ne Tezkire (14 Şubat 1912).

24 - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-15, Lef. 2, 3; 75-8/1-2, Lef. 68: Konya Vilâyeti'ne tezkire (18 Temmuz 1912).

25 - BA, DH-SYS, Nr. 75-12/1-9, Lef.6; 75-12/1-15, Lef.2,3.

26 - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef. 55: Dahiliye Nezareti'nden Sadarete Arz tezkiresi (9 Aralık 1911).

27 - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef.72: Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne Tezkire.

İskenderiye gibi yerlerde bırakmak zorunda kaldıklarını beyan ile eşyalarının İstanbul'a getirilmesi hususunda devletin yardımını talep etmişlerdir²⁸.

TRABLUSGARB ve BİNGAZİ MÜLTECİLERİNE MAHSUS KOMİSYON'UN KURULUŞU ve FAALİYETLERİ

İstanbul'a gelen mültecilerin kimlikleri vapur ve trenlerden inişlerinde emniyet mensublarınca tespit ediliyordu. Gelenler arasında İstanbul'da veya taşrada akrabası bulunanlar, akrabalarının yanına gönderiliyorlardı. Dul ve malûl çocuklar Darülaceze'ye, kimsesiz kızlar ise, güvenilir ve hali vakti iyi olan âilelerin yanına yerleştiriliyorlardı²⁹.

Şehirde yakını ve tanıdığı bulunmayanların ise, iskâna elverişli mesken ve binalara yerleştirilmeleri gerekiyordu. Bu hususta, Polis Müdür-i Umumiyesi, Şehremaneti'nden yardım talep etti. Ancak, Şehremaneti'nin cevabî yazısından da anlaşılacağı üzere, iskâna elverişli meskenleri hazırlamak ve mültecilerin iâşe sorunlarını çözümlmek Şehremaneti'nin gücünü aşmaktaydı. Şehremaneti'nin yardımı, ücretleri mülteciler tarafından karşılanmak şartıyla, eşyaların nakli için gerekli araba ve hamal bulmak ve hastaları tedavi ettirmekten ileri gidemezdi. Bu nedenle, mültecilerin iâşe ve istirahatlarının temini için devletçe önlem alınması gerekiyordu³⁰.

Şehremaneti ve belediyelerin görevleri arasında mülteci ve göçmen sorunlarını çözümlmek yoktu. Bununla birlikte, göçmen işlerinin özel bir teşkilâta bağlanmadığı dönemlerde, bu işler Şehremaneti ve belediyelere bırakılmıştı. Konumuzu teşkil eden dönemde ise, bir Muhacirîn İdaresi vardı. Dolayısıyla, Trablusgarb ve Bingazi mültecilerinin sorunlarıyla bu teşkilâtın ilgilenmesi gerekmektedir. Hal böyle iken, mültecilerden yardıma muhtaç olanların iskân ve iâşe sorunlarını çözümlmek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere Muhacirîn İdaresi Müdürü Ziya Bey'in başkanlığında Şehremaneti hizmet binasında "*Trablusgarb ve Bingazi Mültecilerine Mahsus Komisyon*" ismi altında hususi bir komisyon

²⁸ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef. 21: Dahiliye Nezareti'nden Sadarete Tezkire (6 Ocak 1912).

²⁹ - BA, DH- SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 80, 81: İstanbul Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkireler (28,31 Eylül 1912).

³⁰ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef. 90: İstanbul Polis Müdür-i Umumisi'nden Dahiliye Nezareti'ne Tezkire (31 Ekim 1911).

kurulmuştur. İleriki tarihlerde, Ziya Bey'in yerine Mülkiye Müfettişi Haydar Bey tayin olunmuştur³¹. Bununla birlikte, İstanbul'a gelen mültecilerin iskân ve iâşelerinin temini hususunda Şehremaneti kayıtsız kalamazdı. Zira, Şehremini, faaliyetlerini Şehremaneti binasında sürdürecektir olan komisyonu kontrol etmekle yükümlüydü³².

Bir başkan ve iki üyeden oluşan Komisyon, Dahiliye Nezareti'nin bünyesinde, Şehremaneti'nin gözetimi altında faaliyet gösterecektir. Rodos'un işgalini müteakip adadan gelen mültecileri de himayesi altına alan Komisyon daha sonra İstanbul valiliği binasına taşınmıştır³³. Komisyon bütün yazışmalarını resen veya Şehremaneti vasıtasıyla yapacaktır. Komisyon'da iki kâtib bulunacaktır. Biri, resmî yazışmaları, diğeri kayıt, hesap ve sevk işlerini yürütecektir. Komisyona gelen evrak ve istidâlar kaydedilip gerekli işlemler yapıldıktan sonra müzakere edilecektir. Kararlar oy çokluğu ile alınacaktır. Oyların eşitliği halinde, Şehreminin uygun göreceği karar tatbik edilecektir. Komisyon kararları Dahiliye Nezareti'nce değiştirilebilecektir. Kararlar evrakın arkasına yazılacaktır. Evraklar kâtipler tarafından aylık olarak dosyalanıp arşivlenecektir. Komisyon kâtipleri ayrıca bir ay zarfında yapılan iskân, iâşe, sevk ve sair masraflar ile mevcut mültecilerin yekununu gösteren listeleri tanzim ederek Dahiliye Nezareti ve Şehremanetine takdim edeceklerdir³⁴.

Trablusgarb'dan İstanbul'a gelen mültecilerin sayısını bilemiyoruz. Mülteciler posta vapurlarıyla İstanbul limanına geliyorlardı. Meselâ, Galata vapuruyla 700'e yakın zabıt ve memur âilesi ile sivil ahali İstanbul limanına gelmiştir. Bunların 154 kişisi (42 hane) zabıtân ailesi mensubları, 69 kişisi (16 hane) memur ailesi mensubları ve 23 kişisi de (8 hane) ahalidendir. Bu mülteciler, zabıta ve belediye memurlarınca arzu ettikleri yerlere sevk edilmişlerdir. İçlerinde kimsesi olmayan 135 kişi ise topluca bir yerde iskân edilmeyi talep etmişlerdir. Belediye yetkilileri tarafından otellere yerleştirilen bu mülteciler üç gün boyunca ilgili komisyonca iâşe edilmişlerdir. Bu ailelerden

31 - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef. 68: Şehremaneti'nden Dahiliye Nezareti'ne Arz tezkiresi (13 Aralık 1911).

32 - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef. 67: Dahiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne tezkire.

33 - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 86: Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e tezkire (3 Aralık 1912).

34 - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 39: Trablusgarb ve civarından iltica edenlerin iskân, iâşe ve sevkleri için teşekkül eden ve Komisyon-ı mahsusca tatbik edilmek üzere tanzim olunan program, Madde:25-27, 31-39.

başka, muhtelif han, otel ve meskenlere kendi çabaları ile yerleşmiş olan Trablusgarb mültecileri de bulunmaktaydı. Bunların içindeki 200 kişi de yardıma muhtaçtı. Hususi Komisyon bu ailelerden taşraya gidecek olanların sevk işlemlerini hazırlamaktaydı. Gerek Galata vapuruyla gelmiş olanları ve gerekse ileriki tarihlerde gelecek olanların taşraya sevk edilinceye kadar İstanbul'da münasip yerlere yerleştirilerek üç beş gün iâşe edilmeleri gerekiyordu. Bunun için Hükümetçe birkaç tane büyücek konak veya han kiralamak gerekiyordu. Yapılan araştırmalar sonucunda Çırçır, Sultan Mahmud Türbesi ve Nişantaşı civarında aranılan evsafa uygun konak ve mesken bulunmuştur. Hükümetin vereceği tahsisat ile bu binalar kiralanacaktır. Bu mültecilerin taşraya sevk işlemleri tamamlanincaya kadar iskân ve iâşeleriyle , bundan sonra geleceklerin yukanda açıklandığı şekilde sevklerine kadar iâşe edebilmek için Hususi Komisyona en az 2.000 lira tahsis edilmesi gerekliydi. Söz konusu masrafların karşılanması için Şehremanetine " Gayr-i Melhuz Tertibi"nden 2.000 lira verilmesi hususu Maliye Nezareti'ne tebliğ olundu.³⁵

İstanbul'a gelen zabitan ailelerinin yerleştirilmesinden Harbiye Nezareti sorumluydu. Bunlardan İstanbul'da veya taşrada akrabası ve yakını bulunanlar onların yanlarına gönderilirken, kimsesi olmayanlar ise Komisyon'un gösterdiği konak ve meskenlere yerleştirilmişlerdir³⁶. Herhangi bir resmî sıfatı olmayan mülteciler ise otel, han ve kiralık meskenlere yerleştirilmişlerdir. Bunların otel, han ücretleriyle kira bedelleri Komisyon tarafından karşılanmıştır³⁷. Mültecilerin yerleştirildiği han ve meskenler düzenli bir şekilde, Komisyon üyeleri, sağlık memurları, zabita ve belediye memurları tarafından teftiş edilmekteydi. Teftiş esnasında mülteciler arasında bulunan ağır hastalar rızalarına bakılmaksızın hastaneye sevk edilirken, yatak tedavisi gerekmeyenler ise buldukları yerlerde ilgili belediye tarafından tedavî edilmekteydiler. Öte yandan, teftiş sonucu alınması istenen sıhhi, idarî ve inzibatî tedbirler Komisyon tarafından hayata geçirilmeye çalışılıyordu. Komisyon, mültecilerin eğitim sorunlarının çözümlenmesine de yardımcı oluyordu. Mültecilerden ebeveyni olsun olmasın tahsil ve sanata

³⁵ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8 /1-1, Lef.9: Şehremaneti ve Polis Müdüriyeti'ne tezkire (28 Ekim 1911); Lef.13: Dahiliye Nezareti'nden Sadarete Arz Tezkiresi (29 Ekim 1911); Lef. 24: Şehremaneti'nden Sadarete tezkire (31 Ekim 1911); 26.

³⁶ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 22: Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne Bingazi ve Derne'de bulunan ve İtalyanlar tarafından Roma'ya nakledilen zabitan ailelerinin buldukları yerleri gösteren pusula.

³⁷ - BA, DH- SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef.39: Trablusgarb Mebusları tarafından Dahiliye Nezaretine takdim olunan liste (7 Kasım 1911).

kabiliyetleri görülen çocuk ve gençlerin münasip mektep ve Darüssinaalara yerleştirilmesinde Komisyon yardımcı oluyordu³⁸.

Mültecilerin iâşe meselesine gelince, zabitan âilelerin iâşesinden Harbiye Nezareti sorumluydu. Bunlara Harbiye Nezareti'nce "Sipariş" maaşı verilmekteydi. Memûr ailelerine ise âile reisinin maaşının yarısı tahakkuk ettiriliyordu. Bu gibiler ayrıca Komisyondan yevmiye veya sair isim altında bir para almayacaklardı. Ancak, bunlara maaş tahsis edilip geçimleri temin edilinceye kadar, Merkez Kumandanlığı'nca yardıma muhtaç oldukları beyan edilenlere birkaç gün münasip miktar yardım yapılacaktır. Bu husus uygulamada bazı karışıklıklara sebebiyet vermiştir³⁹. Bu gibi karışıklıkları gidermek için, mülteci memurların istihkaklarının hususi memurlar vasıtasıyla daha Çanakkale'de karşılanması yoluna gidilmiştir⁴⁰. Mahallî idarelerde memur iken mülteci konumuna düşenler de iâşe edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, Trablusgarb Merkez Belediyesi II. kâtibi iken göç eden Mahmud Nedim Efendi'ye iâşe ve sefer masrafı olarak 5 lira tahsis edilmiştir⁴¹. Resmî herhangi bir sıfatı olmayan mülteci âilelerinin reislerine ise Komisyon kararıyla, "derece-i haysiyet" ve âilenin nüfûsuna göre iâşelerine yeterli olabilecek bir miktar para verilecektir. Bunun için mülteci âile reislerinin ismi, mesleği, memur ise maaşı, âilenin fert sayısı, bunların içinde geçimlerini temin ve mensup olduğu âileyi iâşe edip edemeyeceği, muhtaç âilelerin iskân ve iâşe olunup olunmadığını beyan edecek defterler tanzim edilerek Dahiliye Nezareti'ne gönderilecekti. Ancak, bu defterler tanzim edilinceye kadar hakikaten muhtaç olanlar daha sonra Hazine'den karşılanmak üzere belediyelerce iskân ve iâşe edileceklerdi. Bazı mülteci âileleri Komisyonun kendilerine tahsis ettiği yevmiye ile geçimlerini temin edememişlerdir. Bu gibiler, tahsisatlarının artırılması için ilgili makamlara müracaat ediyorlardı⁴².

³⁸ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef.65: Maarif Nezaretine gönderilen tezkire (13 Mart 1912); Trablusgarb mebusları, Trablusgarb'dan gelen öğrencilerin mekteblere herhangi bir ücret alınmaksızın kaydedilmesine dair Meclis-i Mebusan'a bir lâyiha sunmuşlardır. Bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Ankara 1991, Devre:I, İctima senesi: IV, s.286-287.

³⁹ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef.3: Dahiliye Nezareti'nden Umum Jandarma Kumandanlığına Tezkire (15 Ocak 1912).

⁴⁰ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef.40; Trablusgarb ve Bingazi'den gelen memurların maaşları hakkındaki kanun layihası için bkz. *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre: III, İctima senesi: II, Ankara 1990, (1 TS- 21 KS 1331, c. I, s. 114-116.

⁴¹ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/ 1-1, Lef.34: Şehremanetine tezkire (24 Mart 1912).

⁴² - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef.52: Dahiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne Tezkire (29 Kasım 1912).

İstanbul'da mukim yardıma muhtaç mülteci âilelerine, çalışanlar hariç olmak üzere büyüklere ikişer, küçüklere birer kuruş hesabıyla iki ay süreyle yevmiye verilmiştir. Aynı süre zarfında bu gibi mültecilerin han ve otel masrafları ile mesken kiralaları da Komisyonca karşılanmıştır. İki ayın bitiminde ise , bir daha herhangi bir şey talep etmemek şartıyla iki aylık yevmiye bedeli nakdî olarak ödenmekteydi. Netice itibarıyla, iskân tarihlerinden üç dört ay geçtikten sonra mültecilerin Komisyonla olan ilişkileri kesiliyordu. Ancak, zaruret içinde kalanlar kendilerine yardım edilmesi hususunda tekrar müracaat etmekteydiler. Hatta, Komisyonun verdiği maddî yardımların kesildiği gerekçesiyle bir grup mülteci, Bâbiâli'ye giderek sıkıntılarını dile getirmiştir. Bunun üzerine, Dahiliye Nezareti Şehremaneti'ne mültecilerin kesilen istihkaklarının ödenmesi emrini vermiştir.⁴³ Hususi Komisyon bu gibi istekleri karşılamak üzere bir mesken tahsis edilmesini talep etmiştir. Bu talebe göre, Komisyonla ilişiği kesildiği halde yardıma muhtaç olduğu Polis raporuyla sabit görülenler bu binada barındırılacaklardı. Ayrıca, bu gibilere son bir defa küçük bir maddî yardım yapılması gerekiyordu. İkinci defa müracaat edenler ile yeni gelecek olanlar hakkında tatbik edilmek üzere Komisyonca tanzim edilen Program müsveddesi 30 Mart 1912 tarihinde tasvib ve tasdik edilmiştir (Bakınız ek: 1)⁴⁴. Müsvedde halinde olan bu program 40 maddeden müteşekkildir. Ancak, 15, 17, 18, 23 ve 37. maddelerin üzerinde iptal çizgisi bulunmaktadır. Kanaatimizce bu maddeler Dahiliye Nezareti'nce uygun görülmemiştir. İleriki tarihlerde, ortaya çıkan aksaklıkları gidermek için programda bazı değişiklikler yapılmıştır⁴⁵. Meselâ, Şehremaneti Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 16 Nisan 1912 tarihli tezkiresinde , sanat erbabı gibi ileride geçimlerini temin edebilecek olanlar hariç, geçimini temin edemeyecek olanlara, kendi istekleriyle dahi olsa Komisyonla olan ilişkilerinin kesilmeyerek yardım etmeye devam edileceğine dair programa madde ilave edilmiştir⁴⁶. Bu değişiklikten doğacak masrafları karşılamak üzere, 1327 (1911- 1912) senesi Dahiliye bütçesine 1.200.000 kuruş tutarında ek tahsisat konmuştur. Bu tahsisatdan harcanamayan 700.000 kuruş 1328 senesi Dahiliye bütçesine aktarılmıştır⁴⁷.

⁴³ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef. 61: Dahiliye Nezareti'ne tezkire (14 Aralık 1911).

⁴⁴ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef.38: Şehremaneti'nden Dahiliye Nezareti'ne tezkire (27 Mart 1912).

⁴⁵ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 40, 45.

⁴⁶ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 45.

⁴⁷ - Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, (1 TS-21 KS. 1331), Ankara 1990, c.I, s.183.

Trablusgarb ve Bingazi mültecilerinin bir an önce bir işe yerleştirilmeleri halinde Komisyon'un iskân ve iâşe masrafları azalacaktı. Bu nedenle Komisyon tarafından geçimleri sağlanan âile reislerine kabiliyet ve mesleklerine göre bir iş bulmak gerekiyordu. Bu hususta Komisyon, sağlığı çalışmaya elverişli âile reislerini iş bulmaları konusunda uyarırken, bir taraftan da bu gibilere iş bulmaya çalışıyordu. Öte yandan geçim sıkıntısı çeken ve Komisyonla ilişiği kesildiği için herhangi bir geliri olmayan mülteciler de iş aramaya koyulmuşlardır. Meselâ, Bursa'da Bingazi mültecilerinden Osman Nuri, şehirde kimseyi tanımadığı için yedi kişilik âilesiyle sokak ortasında kaldığını beyan ile uygun bir işte istihdam edilmek hususunda Dahiliye Nezareti'ne müracaat etmiştir⁴⁸. Amelelik yapacak nitelikte mülteci ise oldukça fazladır. Bu nedenle Komisyon, bunları Şark Şimendüfer Kumpanyası ve Hicaz Demiryolu Müdüriyeti'ne amele olarak yerleştirmeye çalışmıştır⁴⁹. Hükümet, vâililiklere gönderdiği tamimlerde, Trablusgarb ve Bingazi'den gelen mültecilerin halleriyle mütenasip birer işe yerleştirilmesini istedi. Ancak, mahallî idareler bölgelerine gelen mültecilerin gittikçe artması karşısında iş bulmakta zorlanmışlardır⁵⁰. Mültecilerin hangi iş kollarına ne oranda yerleştirildiğine dair elimizde istatistiki bilgiler yoktur. Sadece bir vesikada, bir mültecinin II. Belediye dairesine temizlik işçisi olarak alındığına dair kayıt vardır⁵¹. Ancak, Osmanlı Devleti sanayiisini geliştiremediği için amelelik yapacak nitelikte olan çok sayıdaki göçmenin herhangi bir işte istihdam edilemediği anlaşılmaktadır. Öte yandan, mülteci memurlar kendilerine verilen maaşın yetersizliğinden yakınıyorlardı. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, diğer nazırlıklar bünyesinde açılacak kadrolara mülteci konumundaki memurların atanmasını talep etmiştir⁵². Bu talebin yerine getirilip getirilemediğini bilemiyoruz. Ancak, Trablusgarb'dan gelen ve emekliye ayrılan zabıtların yeni bir memuriyete tayinleri mevcut kanunlara uygun görülmemiştir⁵³.

Yukandaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, İstanbul'un iklimine uyum sağlayamayan mülteciler Komisyonla ilişkileri kesilerek Türk vilâyetlerine sevk

⁴⁸ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 71: Dahiliye Nezareti'nden Hüdavendigâr vilâyetine (31 Temmuz 1912).

⁴⁹ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef.69: Dahiliye Nezareti'nden Nafia Nezareti'ne tahrir (17 Aralık 1911; Lef. 73: Hicaz Demiryolu Müdüriyet-i Umumiyesi'ne (19 Aralık 1911).

⁵⁰ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 34, 70: Selânik vilâyetinden Dahiliye Nezareti'ne Arz tezkiresi (13 Temmuz 1912).

⁵¹ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef.46.

⁵² - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 10, 12: Dahiliye Nezareti'nin tezkiresi (30 Ocak 1912).

⁵³ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 66: Şehremanetine tezkire (25 Mayıs 1912).

ediliyorlardı. Meselâ 26 Ekim 1911 tarihinde Bulgar Kumpanyası'nın Bulgarya nam vapuruyla İzmir'e 26 kişi, Selânik'e bir kişi, Adana'ya iki kişi ve İskenderiye'ye 10 kişi sevk edilmiştir. Bunlara vapur ücreti ve seyahatları esnasındaki iâşe masrafları ile bir iş buluncaya kadar geçecek zaman içerisinde zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak üzere toplam 2.228 kuruş verilmiştir⁵⁴. Bu gibilerin gidecekleri yerlerde mahallî idarelere müracaatları halinde kendilerine bir şey verilmeyerek *sadece iş bulma hususunda yardımcı olunacaktır*⁵⁵.

Uşi Andlaşması sonrasında İtalya ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetler normal seyrine dönmüştür. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, Trablusgarb ve Bingazi mültecilerinin ya memleketlerine dönmeleri veya iklimine uyum sağlayabilecekleri Türk vilâyetlerinde iskân edilebilmesi için Sadarettin izin istemiştir⁵⁶. Trablusgarb ve Bingazi Mülteci Komisyonu Programına göre, mültecilerden taşraya gitmeyi arzu edenler ile Trablusgarb veya Ordugaha dönmek isteyenlerin Komisyonla ilişkileri kesilecek ve gideceklere yere kadarki iâşe ve ulaşım masrafları Komisyon tarafından karşılanacaktır⁵⁷.

Trablusgarb mültecilerinden Ordugaha sevk olunmayı isteyenlerin talepleri kabul edilmekteydi. Bu gibi isteklerin artması halinde mülteci masrafları da en azından iki misli artmış olacaktı. Bu hususta Dahiliye Nezareti, Harbiye Nezareti'nin görüşüne müracaat edecektir. Harbiye Nezareti, "Trablusgarb ve Bingazi mıntıkasında savunmaya yeter sayıda mücahid bulunduğu ve Türkiye'deki mültecilerin söz konusu bölgeye nakledilmesinin oldukça fazla bir masrafa sebebiyet vereceği gerekçesiyle mülteci sevkini uygun görmemiştir⁵⁸.

Türk vilâyetlerindeki iskân faaliyetlerine bakılacak olur ise, Trablusgarb ve Bingazi mültecilerinin bir kısmının Suriye'ye sevk edildiğini, 1915 yılında, Suriye'den Halep ve Adana'ya kaydırılan Türk göçmenlerinin yerine, Trablusgarb göçmenlerinin yerleştirilmesi istenmiştir⁵⁹. Ocak 1916 'da ise Suriye'de henüz

⁵⁴ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef. 85.

⁵⁵ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-1, Lef. 85, 27: Bilumum vilâyât ve müstakil elviye ve mutasarrıflıklara Dahiliye Nezareti'nden (1 Ocak 1912).

⁵⁶ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 86: Dahiliye Nezareti'nden Sadarete arz tezkiresi (3 Aralık 1912).

⁵⁷ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 39: Mülteci Programı, md. 21- 22.

⁵⁸ - BA, DH-SYS, Nr. 75-8/1-2, Lef. 82: Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne (9 Ekim 1912); Lef. 85: Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne (13 Ekim 1912).

⁵⁹ - BA, DH-ŞFR, Nr. 53/205: Dahiliye Nezareti'nden Suriye vilâyeti'ne Şifre Tel, (1 Haziran 1915).

iskân edilmemiş olan Trablusgarb ve Cezayir göçmenlerinden bir kısmının iskân edilmek üzere Sivas'a sevk edilmesi emredilmiştir ⁶⁰. Bu emirlerin ne ölçüde tatbik edildiğine dair elimizde şimdilik bir bilgi bulunmamaktadır.

SONUÇ

II. Viyana kuşatması sonrasında Osmanlı hakimiyetinden çıkan yerlerde meskun Müslüman ahâlînin yeni idarelerin baskılarına dayanamayarak çareyi göç etmekte buldukları bilinmektedir. Trablusgarb Savaşı esnasında İtalyanlar tarafından işgal edilen Trablusgarb ve Bingazi toraklarından İstanbul, İzmir ve Beyrud gibi Osmanlı limanlarına mülteciler gelmiştir. Elimizdeki vesikalara göre bunların sayısı hakkında kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Ancak, Kırım, Kafkas, Doksanüç Savaşı göçleri gibi büyük kitleleri ihtiva etmemiştir. Bunun başlıca sebebi, İtalyanların sahil şeridinden içerilere doğru işgal sahasını genişletememeleri ve bu bölgeden söz konusu limanlara mültecileri taşıyacak vasıtaların çok az olmasından kaynaklanmış olduğu kanaatindeyiz.

Trablusgarb ve Bingazi mültecilerinden zabıt ve memur âilelerine mensup olanlar akrabalarının yanına yerleştirilirken, sivil ahaliden olan mülteciler iskân edilmek üzere istedikleri vilâyet ve sancaklara sevk edilmişlerdir. Bunların bir kısmı daha sonra Trablusgarb'a geri dönmüştür. Türk topraklarında yerleşmeyi arzu edenler iklimine uyum sağlayabilecekleri Suriye topraklarını tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Mülteciler, üretici konumuna gelinceye kadar devletçe iâşe edilmişlerdir.

Henüz bu sorun çözümlenmeden başta İstanbul olmak üzere Anadolu toprakları yeni bir göç akınına maruz kalmıştır. Bu kez gelenler Balkan devletlerinin eline geçen topraklarda yaşayan ve sayıları yüz binleri bulan Türk göçmenleridir.

⁶⁰ - BA, DH- ŞFR, Nr. 60/93: Sivas vilâyetine şifre tel (23 Ocak 1916); 60/8: Diyarbakir, Bitlis- Mamuretü'l-aziz vilâyetlerine şifre tel (15 Ocak 1916); 60/10: Dördüncü Ordu Kumandanı Cemil Paşa'ya şifre tel, Muhâcirin Müdüriyetinden takrir (15 Ocak 1916); 60/9.

EK

TRABLUSGARB VE CİVARINDAN İLTİCA EDENLERİN İSKAN VE İAŞE VE SEVKLERİ İÇÜN TEŞEKKÜL EDEN KOMİSYON-I MAHSUSCA ATİYEN TATBİK EDİLMEK ÜZERE TANZİM OLUNAN PROGRAMDIR⁶¹

Mu'âmelât-ı İbtidâiyye

Birinci mâdde : Trablusgarb ve havâlisinden Dersa'âdet'e ilticâ edenlerin esâmi ve hüviyetleri vapur veya şimendüferden esnâ-yı hurûclarında Polis ve Komisyonca bi't-tahkik defâtir-i mahsûsasına kayd olunacaktır.

İkinci mâdde : Mülteciler miyânında Dersa'âdet'de akraba ve ta'allukatı bulunanlar onların nezdine i'zâm olunacak, bulunmayanlar ise evvelce istihzâr olunan mahallere iskân edilecektir.

Üçüncü mâdde : Mültecilerin iskânıçün istihzâr edilecek mesâkinin icâr ve isticâr mu'âmelesi Komisyonca aid olacaktır.

Dördüncü mâdde : Mültecilere aid mesârif-i ibtidâiyye-i nakliyye Komisyon tarafından tesviye edilecektir.

Teftîş ve mu'âyene

Beşinci mâdde : Mültecilerin ikamet eyledikleri hâne veya hanlar muntazaman ve mütemâdiyen Komisyon erkânıyla me'mûrîn-i sıhhiyye, zâbita ve belediyye me'mûrları tarafından teftîş edilecek ve teftîşât neticesinden müşterek bir rapor ile Komisyonca ma'lûmât verilecektir.

⁶¹ - BA, DH. SYS, Nr. 7-8/1-2, Lef. 39: Program müsveddesi . Bu müsveddede, 15, 17, 18, 23 ve 37. maddelerin üzeri çizilidir. Kanaatımızca, bu maddeler Dahiliye Nezareti'nce iptal edilmiştir.

Altıncı mâdde : Me'mûrîn-i mûmâileyhim esnâ-yı teftîşde müşâhede edecekleri ahvâle göre sıhhî, idârî ve inzibâtî tedâbir ittihâz edecek ve tedâbir-i vâkıa ile esbâbını Komisyona bildirecektir.

Tedâvi ve terfih

Yedinci mâdde : Mülteciler miyânında bulunan kadın ve erkeklerle çocuklardan nîm-uryân olarak gelenlere Komisyon kararıyla tahsîsâtdan birer kat çamaşır ve elbise alınacaktır.

Sekizinci mâdde : Mülteciler miyânında zu'afâ ve marazâ bulunduğu takdirde rızâsına bakılmayarak hastahâneye sevk ile taht-ı tedâviye alınacak ve hastalığı hafif olanlar ikametgâhlarında aid olduğu dâ'ire-i belediyye tarafından tedâvi edilecektir.

Dokuzuncu mâdde : Mültecilerden ebeveyni olsun olmasun tahsil ve san'ata kabiliyetleri görülen sıbyân ve şübbânın münâsib mekteb ve Darü's-sinâ'alara idhâline Komisyonca vesâtet olunacaktır.

Onuncu mâdde : Mülteciler miyânında bulunacak dul ve bî-kes kadınlarla ma'lûl çocuklar Darü'l-aceze'ye sevk edilecektir.

Onbirinci mâdde : Bî-kes bâkireler Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti'nce nâmûslu â'ileler nezdine verilecektir.

Rü'esâ-yı â'ile

Onikinci mâdde : Akrâbası nezdinde ikamet eden rü'esâ-yı â'ile me'mûrînden ise hükümetce nisf-ı ma'âş verileceğinden Komisyonca kendilerine bir günâ yevmiyye verilmeyecektir.

Onüçüncü mâdde : A'ile rü'esâsı me'mûrînden değil ise Komisyon kararıyla şehriyye i'âşelerine kifâyet edebilecek bir mıkdar pâre verilecektir.

Ondördüncü mâdde : Komisyon tarafından infâk ve i'âşe edilen â'ile re'islerine derece-i isti'dâd ve san'atlarına göre bir iş bulmaları ihtâr edilecektir.

Onbeşinci mâdde : Mültecilerden alâkaları kat' edildikten sonra i'âşe, iskân ve mu'âvenet talebinde bulunanların ihtiyâc-ı hakikleri bi't-tahkik tebeyyün ettiği takdîrde esâmisi Dahiliye Nezaret-i Celîlesine arz ile istizân-ı keyfiyyet olunacak ve verilecek emre göre haklarında mu'âmele ifâ edilecektir.

Sûret ve derecât-ı mu'âvenet

Onaltıncı mâdde : Mültecilere Dersa'âdet'de buldukları müddetce hâne kirası ve mesârif-i zarûriyelerine mukabil olmak üzere derece-i haysiyyet ve âilelerinin mikdâr-ı nüfûsuna göre re'is-i âileye yüz pardenen on kuruşa kadar yevmiyye verilir. İstedikleri takdîrde vapur veya şimendüfer olsun kendilerine ikinci mevki' bileti alınacak ve mesârif-i nakliyye ve zarûriyeleri başkaca tesviye edilecektir.

Onyedinci mâdde : Eşrâfdan gayri ma'âş alamayan me'mûrîn ve erbâb-ı zarûretden oldukları tahakkuk eden kesân iki dereceye bi't-tefrîk birincilerine han ve hâne kirası dahi dâhil olmak üzere şehriyye dört yüz, ikincilere üç yüz kuruş tahsîs olunacaktır. Efrâd-ı âile beş nüfûsdan fazla olanlara yüz kuruş zamm ile beş yüz kuruş i'tâ olunacaktır.

Onsekizinci mâdde : Mültecilerden mücerred olan ve beraberinde vâlide veya hemşire veyahud şer'an infâk ve i'âşesine mecbûr olduğu ekaribinden kimse bulunmayan kesâna şehriyye ikiyüzelli kuruş i'tâ olunacak ve bunda han veya hâne ücreti de dâhil bulunacaktır.

Ma'zûliyyet ve sâ'ire

Ondokuzuncu mâdde : Mülteciler miyânında bulunan Trablus ve mülhakatı me'mûrîn-i belediyyesi hakkında da sâ'irleri misillü mu'âmele olunacaktır.

A'ile-i askeriyye

Yirminci mâdde : Me'mûrîn-i askeriyye âilelerine Harbiyye Nezâret-i Celîlesince sipârîş ma'âşâtı verilmekte olduğundan bu gibi âileler hakkında Komisyonca bir şey yapılmayacaktır. Ancak kendilerine ma'âş tahsîs ve esbâb-ı ma'îşetleri te'mîn olununcaya kadar muhtâç-ı mu'âvenet oldukları Merkez Kumandanlığı'nca tahkik ve tasdîk olunan ashâb-ı mürâca'âta sûret-i münâsibede mu'âvenet olunacaktır.

Mu'âmelât-ı sevkiyye

Yirmibirinci mâtde : Mültecilerden taşraya gitmesini arzû edenlerin ale'l-usûl alâkaları kat' olunduktan ve vapur ve şimendüfer biletleri Komisyonca alındıktan sonra azîmet edecekleri mahallere kadar mesârif-i nakliyye ta'âmiyyeleri tesviye edilecektir.

Yirmiikinci mâtde : Mültecilerden Trablusgarb'a veya Ordugâha avdet arzûsunda bulunanlara birer bilet alınır ve mesârif-i ta'âmiyyeleri ifâ olunur.

Kat'-ı alâka

Yirmiüçüncü mâtde : Üç mâh müddet münkaziyye olduktan sonra Komisyonca alâka ve tahsisâtları kat' olunan mülteciler, Komisyon tarafından iskân edildikleri han veya hâneyi bilâ- ta'allül tahliyeye mecbûrdurlar. Ma'mâfih alâkalarının kat'ından lâ-akall on gün mukaddem keyfiyyet kendilerine tahrîren tebliğ olunarak tebliği mutazammın imzâ olunacaktır. Bu müddet zarfında hâneyi tahliye etmedikleri sûrette makam-ı Emânetten vuku' bulacak iş'âr üzerine Polis Müdüriyyet-i Umûmiyyesince hânedan ihrâc olunacaklardır.

Yirmidördüncü mâtde : Gerek bi'r-nizâ gerek bi'l-iktizâ Komisyondan alâkaları kat' olunanlara nûfûs i'tibânyla birer lira i'tâ olunacağı gibi, gerek müteehhil gerek mücerred olsun bir def'aya mahsûsen hâne bedel-i icân olmak üzere başkaca bir lira verilecek ve istikrâ eyledikleri hâneye kadar vuku' bulacak mesârif-i nakliyyeleri tamamen Komisyona â'id bulunacaktır.

Sarfiyât ve Mukarrerât

Yirmibeşinci mâtde : Bi'l-umûm mesârifât Komisyonun kararına iktirân edecek ve ittihâz-ı mukarrerâtda ekseriyyet nazar-ı i'tibâra alınacaktır.

Yirmialtıncı mâtde : İttihâz-ı mukarrerâtda tesâvi-i ârâ hâsıl oldukda keyfiyyet Şehreminine bildirilecek ve Şehremininin tasvîb ettiği sûret tatbîk ve icrâ olunacaktır.

Yirmiyedinci mâdde : Komisyonca verilecek karar ancak Dahiliye Nezâret-i Celîlesi'nin emr-i tahrîriyle ta'dîl olunabilecektir.

Yirmisekizinci mâdde : Komisyon re'isi bir sebeble Komisyona gelemediği takdirde Dahiliye Nezâret-i Celîlesi'nin tensîbiyle tevkîl edeceği bir zât Komisyona ri'yâset edecektir.

Yirmidokuzuncu mâdde : Hâricde vâkı' olacak mesârifât-ı müteferrikanın evrâk ve senedât -ı müsbitesini bayi'lerle beraber işbu sarfiyâtı icrâ ve icrâya nezâret eden me'mûr tasdîk ve imzâ edecek ve bu usûle ri'âyet edilmeksizin tanzîm olunan senedât kabûl ve muhteviyâtı tesviye edilmeyecektir.

Otuzuncu mâdde : Komisyonun bi'l-umûm evrâk ve senedât-ı hesabiyyesi â'zâdan sarfiyâtı icrâ eden zâtın nezdinde kalacaktır.

Ve'zâ'if-i Tahrîriyye ve Hesabiyye

Otuzbirinci mâdde : Komisyonun vezâ'if-i tahrîriyye ve hesâbiyyesi öteden beri Komisyonda bulunan iki kâtib tarafından ifâ olunacaktır.

Otuzikinci mâdde : Kâtibin biri muhâberât, tahrîrât, müzâkerât ; diğeri kuyûdât, hesâbât ve sevkîyyât ile iştigâl edecektir.

Otuzüçüncü mâdde : Gerek devâ'ir-i merkeziyye ve sâ'ireden ve gerek makam-ı Emânet'den Komisyona mevdû' evrâk ve müsted'îyyât kayd ve Komisyonca mu'âmele-i lâzimesi ba'de'l-icrâ imzâ ile i'âde olunacak ve hıfz edilen evrâkın keyfiyyet-i hıfzı hâne-i mahsûsuna işâret edilecektir.

Otuzdördüncü mâdde : Komisyona ne mîkdâr evrâk ve müsted'îyyât vürûd etmiş ise ba'de'l-ictimâ' kâtib sırasıyla evrâk-ı vârideyi kira'at edecek ve bi'l-müzâkere verilecek karar kira'at olunan evrâk zahrına tahrîr edilecektir.

Otuzbeşinci mâdde : Komisyon kâtibleri bir aylık evrâk-ı muhâbere, müsvedât ve müsted'iyâtı ay nihâyetinde ayrı ayrı birer zarf derûnuna koyarak hıfz edeceklerdir.

Otuzaltıncı mâdde : Komisyon kâtibleri bir ay zarfında vuku' bulan iskân, i'âşe, sevk ve mesârif-i sâîreyi ve mevcûd mültecilerin yekûnunu mübeyyen birer cedvel tanzîm ve Komisyon bunların birini tasdîk ve temhîr edecek ve ay nihâyetinde bu cedvellerden birini Dahiliye Nezâret-i Celilesine ve diğelerini Şhremânet-i Aliyyesine takdîm eyleyecektir.

Tahsisât

Otuzyedinci mâdde : Me'mûrînin mesârif-i zarûriyyeleri ibrâz edecekleri evrâk-ı müsbite üzerine tesviye edilir. Mültecilerin vapur ve şimendüferlerden ihrâç, iskân, i'âşe ve sevkleri husûsâtı gayr-i mu'ayyen vakitlerde icrâ ve bazen eyyâm-ı ta'tiliyyede bu vezâ'ifle iştigâl edilmekte ve bu hususda erken gelüb geç kalmak ve otelde yatub lokantada ta'am etmek sûretiyle bazı mesârif-i zarûriyye ihtiyânna mecbûriyyet hâsil olmakda olduğundan ve bu gibi mesârifât-ı zarûriyyeye â'id olmak üzere ayrı ayrı sened tanzîmi mu'âmeleyi teksîr ve teşvîş eylemekte olduğundan ba'demâ mesârif-i mezkûreye mukabil Komisyonu terkîb eden üç zâta mesârif-i müteferri'a nâmıyla şehriyye üçer yüz ve iki kâtibte ikişer yüz kuruş ki cem'an bin üç yüz kuruş verilecektir.

Mevâd-ı müteferrika

Otuzsekizinci mâdde : Komisyonun merci' aslîsi Dahiliye Nezâret-i Celilesi olup Şhremânet-i Aliyyesinin nezâreti tahtında olmak üzere in'ikad eder.

Otuzdokuzuncu mâdde : Komisyon bi'l-umûm muhâberâtı re'sen veya Şhremâneti vâsıtasıyla icrâ edebilir.

Kırkıncı mâdde : Şhremâneti makamı işbu program vechile mu'âmelâtın intizâm tahtında cereyân ve idâresine nezâret ve mu'âvenet eder.